

Отже, у даній статі було здійснено спробу опису вербальних репрезентацій та аналізу головних складників концепту «жінка» в українській та турецькій мовах на матеріалі творів національних літератур.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с. : іл.
2. Гюнтекін Р. Чаликушу / Р. Гюнтекін. – К. : Дніпро, 1973. – 344 с.
3. Самчук У. Марія / У. Самчук. – Буенос-Айрес : Вид-во Миколи Денисюка, 1952. – 279 с.
4. Güntekin R. Çalıkuşu / R. Güntekin – Istanbul : İnkılap. – 2008. – 541 s.
5. Türkçe Bilgi Sözlük – тлумачний словник сучасної турецької мови : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://sozluk.turkcebilgi.com>.

Alla Luchyk, Vseslava-Olexandra Solovjova

THE REPRESENTATION OF THE CONCEPT «WOMAN» IN UKRAINIAN AND TURKISH LANGUAGES

In the article the contrasting analysis of one of the determinative social and cultural anthropological concepts – the concept of woman – is done. For this purpose two outstanding novels «Maria» and «Çalıkuşu» by Ukrainian and Turkish famous writers Ulas Samcuk and Rusat Güntekin are compared.

Key words: concept, contrasting analysis, cognitive linguistics.

Лучик В. В.

(м. Київ, Україна)

СХІДНІ ВПЛИВИ НА ФОРМУВАННЯ ТОПОНІМІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Формування топонімії Центральної України відбувалося в умовах постійних контактів українців з іншими слов'янськими народами і неслов'янськими етносами. Помітний вплив на цей процес справили східні народи, особливо тюркські. Як наслідок, у системі центральноукраїнської топонімії закріпилися поодинокі іранські основи й численні тюркізми.

Ключові слова: топонім, топонімія, міжмовні контакти, Центральна Україна, тюркізми.

У мовознавстві вже стало загальноприйнятим положення про те, що не існує (принаймні в Європі) значної за розмірами території, не кажучи вже про цілі країни, де б функціонували лише одномовні за походженням топоніми. Власні географічні назви виявляють особливу стійкість і здатні зберігатися в місцевому мовленні без істотних змін протягом століть, а подекуди і тисячоліть, що не так властиво іншим класам пропріальної

лексики й загальним назвам. Це зумовлено насамперед специфікою топонімів, як і загалом онімів, що не мають понятійного (узагальнювального) значення, а виконують диференційну (індивідуалізуючу) функцію як значною мірою умовні знаки, що інколи набувають статусу символів або й концептів. Ця обставина сприяє тому, що власні географічні назви зазвичай не потребують перекладу при їх засвоєнні новим етносом, бо вони й у своєму первинному вигляді здатні виконувати покладену на них функцію (пор. різні за походженням топоніми *Десна, Прут, Рось, Ятрань, Ташилик, Умань* та ін., які незмінно функціонують багато віків, незалежно від племен і народів, що заселяли місцевість з географічними об'єктами, позначеними відповідними назвами). Лише свідоме втручання суспільства може призвести до штучної заміни історичних назв, і то це можливо не в усіх класах топонімії: таке свавілля спостерігалось в радянські часи в ойконімії (приблизно кожен четвертий населений пункт був перейменований переважно меморіальними назвами, а в Криму – абсолютна більшість історичних ойконімів) та в урбанонімії, яка виявляє велику залежність від ідеологічних цінностей суспільства і схильність до штучних номінацій; натомість подібне втручання фактично відсутнє в оронімії та гідронімії. Тому для ономастики загалом і запропонованої теми зокрема найважливішими є назви, що входять саме до останніх топонімних класів, а в рівнинних умовах – гідроніми, які дають найоб'єктивнішу інформацію про культурно-історичні, етномовні та міжетнічні процеси на певній території.

Східні впливи (фінно-угорські, іранські, тюркські та ін.) різною мірою позначилися на географічній карті всієї України: з об'єктивних причин (схильність відповідних племен і народів до кочового способу існування) цей процес найактивніше протікав у степовій частині півдня та сходу країни. Тому в бік до північних рубежів Центральної України (півночі Вінницької, Черкаської та Полтавської областей) таких слідів виявляється відносно мало, а стосовно деяких імовірних впливів, їх немає зовсім. Ідеться, наприклад, про те, що переселення давніх мадярів із Північного Зауралля на територію сучасної Угорщини, яке проходило в IX ст. через землі Київської Русі, фактично не позначилося на топонімії Центральної України. Давні іранські (скіфські й сарматські) вкраплення у топонімії цього регіону також є незначними. Вони обмежуються основою *Дн-* (< ірано-скіфське *don, dati* 'ріка, вода' [3, 55–56]) у складі гідроніма *Дніпро*; (пор. ще *Дон, Сіверський Донець, Дністер, Дунай*), назвою *Ворскла (Върскъл)* п. Дніпра (< іран. *org* 'світлий' + *kol* 'води, озеро' [3, 37]), коренем *Сур-* / *Сюр-* у мікротопонімі-демінітиві *Сюрчак, Сурчак* у смт Єлизаветградка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл., що, очевидно, пов'язаний з південно-східними назвами водних об'єктів *Сура, Сула* та ін., які виникли на іранському мовному ґрунті або в ірано-тюрко-східнослов'янському мовному середовищі (пор. рос. *суровый*, що співвідносне із *сырой, сурошка* 'сира, низовинна лісиста місцевість'; *суры* 'уловини й балки, в яких жили бабаки', *суродка* 'відкрите

болотяне місце в лісі з білим мохом' тощо), топонімом *Гопта*, імовірно, утвореним від іран. **gob-* / **gop-* 'округлий, пухкий' (пор. осет. *gobat* 'купа' та ін.) за допомогою показника множини *-ta* [5, 9–13]. Вийшов з активного функціонування вжитий ще Геродотом у V ст. до н.е. топонім *Ексампей*, який античний історик назвав скіфським і переклав грецькою як *Святі Дороги* [1, 46], в інших авторів – *Священні шляхи* [9, 44]. Судячи з контексту Геродотівського опису, цей хоронім позначав певну місцевість між середньою течією Південного Бугу й Дніпра, яка охоплює південно-західну частину сучасної Кіровоградщини, найімовірніше, в районі витоків рр. Мертвовід і Гнилий Яланець.

Найпомітнішими в центральноукраїнській топонімії виявилися тюркські впливи, які подекуди мають алтайські витоки й паралелі в монгольській та іранській мовних системах. Сюди належать такі назви, як *Аджамка*, *Аксу*, *Бешика*, *Біанка*, *Кагарлик*, *Кільтінь*, *Оріль*, *Пірсу*, *Ташлик* тощо. Переважна їх більшість виникла за певними фізико-географічними ознаками місцевості, географічних об'єктів, зокрема за властивостями води в річках. До таких належить назва р. *Аджамка* л. Інгулу л. Пд. Бугу; *Аджимка*, *Аджимка*, яка перенесена на село, що лежить на цій річці [8, 19]. У її основі – давньотюркське *асі-* «киснути, бродити та ін.», до якого приєднано дієприкметниковий суф. *-ин* / *-им* (з переходом в *-ам*) в атрибутивній функції на позначення води, яка гірчить, зіпсована і т. п. [5, 24–27], що актуально для північностепової річки (пор. подібну внутрішню форму українського гідроніма *Мертвовід* у цьому ж регіоні).

Протилежну властивість води – придатність до вживання – відбиває назва р. *Кагарлик* л. Синюхи л. Пд. Бугу, на якій лежить с. *Кагарлик* Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. [8, 226]; пор. ще м. *Кагарлик* у Київській обл. Цей топонім утворено від тюрк. *kögär* 'робитися синім, синіти' тощо за допомогою суф. *-lik* / *-lyk* у відносному значенні з проходженням проміжної дієприкметникової ланки [5, 40–42]. У Центральній Україні тюркський гідронім виник як калька дотичних або попередніх назв українського походження з основою *Син-* (*Синюха*, *Синиця*, *Синець*, *Синька* [8, 501–503]), які вказують на синій, голубий колір води як ознаку прісноводної річки (у басейні р. *Синюха* поширені гідроніми з основою *Добр-*, що підтверджує їхній зв'язок з відповідною якістю води). У степу, де переважають річки й озера з непридатною для вживання водою, ні слов'янські гідроніми з основами *Син-*, *Добр-*, ні тюркські з основою *Кагарлик* не трапляються, натомість поширені такі основи, як *Солон-*, *Гірк-*, *Жовт-*, *Аджи-* тощо. Синонімічну семантику до назв з позитивною оцінкою якості води виражає також тюркський гідронім *Аксу* (тюркська назва р. Пд. Буг), утворений основами *ак* 'білий, чистий' і *су* 'вода, річка'; разом з тим означення *ак-* може виражати і давнішу дієслівну семантику – 'текти, протікати, литися' [5, 20]. Семантичний перехід «текти, річка» – «білий, чистий» належить до давніх явищ і поширений у гідронімії багатьох

тюркських та індоевропейських мов.

Прикладом тюркської кальки давньоруського гідроніма *Уголь* (< *уголь* 'кут; клин землі між річками, що сходяться') є назва р. *Оріль* (*Орель*) л. Дніпра, «образ» якої міг бути перенесеним на центральноукраїнську р. *Інгул* (< псл. *огъль* 'вугол; клин землі між річками, що сходяться') і далі на схід, про що свідчить назва р. *Буджак* (турецька калька слов'янського *вугол*) у межиріччі Дністра й Дунаю, а ще східніше (в Прикарпатті) – українська назва с. *Кути* і регіону *Покуття* [4, 133].

У Кіровограді, який є головним містом області з географічним центром України (в Добровеличківському р-ні), протікає р. *Біанка*, *Біянка* л. Інгулу л. Пд. Бугу, яка виявляє генетичні зв'язки з південноуральськими топонімами *Биян* (*Бияне*), *Биянка*, утвореними з тюрк. *бий* 'повелитель, глава племені, вождь тощо' й загальнотюркського географічного терміна *ян* (*йан*) 'сторона, бік, оточуюча місцевість, околиця', букв. 'сторона (місцевість) правителя, вождя' [5, 32–34]. Не виключено, що ця тюркська за походження назва з доданим слов'янським суф. -к(а) продовжує не лише татаро-башкирські топоніми, звідки були направлені військові формування (переважно кавалерійські) під час колонізації степових земель України, а й алтайський гідронім *Бія* (назва притоки Єнісею), в основі якого може бути той самий апелятив *бий*, але з географічним значенням 'високий, верхній і т.ін.', яке пов'язане з 'глава племені тощо' (р. *Бія* бере початок з Алтайської *височини*) [див. 5, 35]. У такому разі закріплення основи *Бий* у центральноукраїнській гідронімії сягатиме часів Великого переселення народів, спричиненого міграцією гунів від Алтаю аж до столиці Римської імперії.

Крім різних фізико-географічних властивостей об'єктів, топоніми тюркського походження нерідко виражають певні символічні або сакральні значення. Зокрема, в назві р. *Бешка*, яка утворена основоскладанням тюрк. *bes-* / *bes-* 'п'ять' і *-kaja* 'скеля' (кінцеве -я ускілося за аналогією до українських топонімів на -ка), букв. 'п'ять скель', числівник ужито в символічному значенні «множинність», а число «5» стало сакральним для мусульманських народів: пор. релігійне д.-тюрк. п'ять світів, п'ять класів, п'ять елементів буття (золото, дерево, вода, земля, вогонь), п'ять частин тіла, створених богом [2, 96–97; 5, 31]. Таке культурно-історичне сприйняття числа «5» тюркськими народами передалося українцям (насамперед запорозьким козакам), з якими вони тісно взаємодіяли, що спричинило появу численних *П'ятихаток* переважно в Південній Україні (для українців символічними є числа «3», «7» та ін.; пор. *Триліси*, *Семидуби* тощо). Сакральну мотивацію має також мікрогідронім *Пірсу* л. Синюхи л. Пд. Бугу, утворений основами *Пір-* від тюрк. *nir-* 'святий; володар, повелитель' [7: IV/2, 1331] і *су* 'вода, струмок, річка, озерце' [6, 528].

Проведений аналіз топонімії Центральної України засвідчив, що попри наявність відносно невеликої кількості назв неслов'янського походження, її формування зазнало помітного впливу східних традицій номінації, серед

яких найбільш явними є тюркські поряд із незначними вкрапленнями іранських основ. Водночас, попри розбіжність на мовному рівні, мотиваційна база для творення топонімів слов'янського та неслов'янського походження є спільною, оскільки основними ознаками для називання об'єктів є їхня фізико-географічна специфіка, відношення до людей і суспільних цінностей.

1. *Геродот із Галікарнасу*. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом / [передм. Ю. М. Хорунжого ; підг. тексту М. Ф. Слабошпицького, худ. оформлення О. В. Середенка]. – К. : Довіра, 1992. – 72 с.
2. Древнетюркский словарь. – Ленинград : Наука, 1969. – 679 с.
3. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / [відп. ред. О. С. Стрижак]. – К. : Наукова думка, 1985. – 253 с.
4. *Лучик В. В.* Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя / В. В. Лучик. – Кіровоград, 1996. – 235 с.
5. *Лучик В. В.* Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя / В. В. Лучик. – Кіровоград, 1999. – 104 с.
6. *Мурзаев Э. М.* Словарь народной географической терминологии / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
7. *Радлов В. В.* Опыт словаря тюркских наречий / В. В. Радлов. – СПб. : ИАН, 1893. – 1911 с. – Т. 1–4.
8. Словник гідронімів України. – К. : Наукова думка, 1979. – 780 с.
9. *Стрижак О. С.* Етнонімія Геродотової Скіфії / О. С. Стрижак. – К. : Наукова думка, 1988. – 219 с.

Vasyl Luchyk

EASTERN INFLUENCES ON THE CENTRAL UKRAINE'S TOPONYMY'S FORMING

The Central Ukraine's toponymy's forming has occurred under the circumstances of the permanent contacts of the Ukrainians with other Slavic and non-Slavic ethnoses. This process was visibly influenced by the Eastern peoples, especially Turkic ones. As a result, some Iranian stems and numerous Turkisms were firmied in the Central Ukrainian's toponymic system.

Key words: toponym, toponymy, interlingual contacts, Central Ukraine, Turkisms.

Нечипоренко Б. Ю.
(м. Київ, Україна)

СОЦІО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ КОНОТАЦІЙ ІДЕОГРАМ КИТАЙСЬКОГО ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

У статті подається спроба виявити місце і роль конотативних значень